

Szczepański, Janusz

"Szkolnictwo elementarne na Mazowszu Północnym w latach 1815-1864", Józef Barański, Pułtusk 2010 : [recenzja]

Rocznik Mazowiecki 23, 247-248

2011

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Józef Barański, *Szkolnictwo elementarne na Mazowszu Północnym w latach 1815–1864*, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, Pułtusk 2010, 584 s.

Szkolnictwo elementarne, stanowiące najniższy szczebel systemu edukacji Królestwa Polskiego, odgrywało istotną rolę w kształceniu jego obywateli. Decydowało bowiem o stopniu skolaryzacji społeczeństwa ziem polskich I połowy XIX stulecia.

Historiografia polska poświęcona oświacie elementarnej jest dosyć bogata, ale dotyczy głównie całego kraju lub też niektórych jego regionów. Warto tu przywołać prace zwarte i artykuły m.in. tak znanych historyków polskiej oświaty, jak Kalina Bartnicka, Wiesław Caban, Rafał Gerber, Janusz Lipiec, Józef Miąso, Karol Poznański, Henryk Sadaj, Irena Szybiak i Adam Winiarz.

Słabo zbadane jest szkolnictwo na ziemiach północnych Królestwa Polskiego, a głównie na Mazowszu Północnym, wchodzącym w skład ówczesnego województwa płockiego, a od 1837 r. – guberni płockiej. Dorobek wydawniczy dotyczący dziejów oświaty elementarnej tego regionu jest niewielki. O przedstawienie niektórych aspektów szkolnictwa na Mazowszu Północnym w I połowie XIX wieku pokusili się zaledwie trzej autorzy – Michał Marian Grzybowski, Marian Skoczeń i Stanisław Olczak. Brak jest natomiast całościowego opracowania dziejów oświaty elementarnej wymienionego regionu w latach 1815–1864.

Udaną próbę ukazania historii szkolnictwa elementarnego na Mazowszu Północnym w wyżej wymienionym okresie podjął znany badacz dziejów Mazowsza Północnego w epoce porozbiorowej – Józef Barański. Wybór tematu pracy jest zasadny, a jej cezurę chronologiczną nie budzą zastrzeżeń. Trafne jest ujęcie pracy w sposób chronologiczno-problemowy. Jej konstrukcja jest prawidłowa i składają się na nią: wstęp, siedem rozdziałów, zakończenie oraz wykazy: tabel, wykresów, ilustracji, map, planów, rysunków oraz aneksów. Kończącą część pracy stanowią indeksy osób i miejscowości oraz mapka sieci szkół elementarnych w diecezji płockiej z lat 1825/1826.

Na szczególną uwagę zasługuje szeroki warsztat badawczy autora. Objął on kwerendę wiele zespołów akt przechowywanych w kilku archiwach krajowych oraz zbiory rękopiśmienne kilku bibliotek naukowych. Józef Barański prowadził badania źródłowe m.in. w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Państwowym i Archiwum Diecezjalnym w Płocku, terenowych oddziałach Archiwum Państwowego m.st. Warszawy. Wśród wykorzystanych zbiorów specjalnych na uwagę zasługują akta rękopiśmienne Biblioteki Zielińskich w Płocku. Przedmiotem badań były także źródła drukowane, pamiętniki i czasopisma. Uzupelnienie prezentowanego warsztatu badawczego stanowi bogata literatura, na którą składają się publikacje książkowe i artykuły.

Wartościowe dane statystyczne zamieszczone zostały w tabelach. Kwestią dyskusyjną może być nadmierna liczba tabel w tekście, zwłaszcza w rozdziale I. Warto jednak podkreślić, iż tabele w wymienionym rozdziale przejrzysto ilustrują specyfikę narodowościową, wyznaniową i zawodową mieszkańców badanego regionu, która zaważyła na rozwoju szkolnictwa elementarnego.

Józef Barański podkreślił, iż na szkolnictwo elementarne na ziemiach polskich w okresie porozbiorowym miały wpływ nie tylko rodzime idee wychowania, ale również poglądy pedagogiczne Europy Zachodniej. Nawiązał do osiągnięć w zakresie szkolnictwa elementarnego Komisji Edukacji Narodowej, sytuacji oświaty elementarnej w czasach pruskich oraz w okresie Księstwa Warszawskiego.

Autor podjął udaną próbę ukazania całokształtu oświaty elementarnej Mazowsza Północnego I połowy XIX w., jej złożonych uwarunkowań politycznych, społeczno-gospodarczych, narodowościowo-wyznaniowych i zawodowych. Problemy, które autor stawia i usiłuje rozwiązać dotyczą m.in. przyczyn znacznych dysproporcji w sieci szkolnej między poszczególnymi jednostkami administracyjnymi północnej części Mazowsza. Główną uwagę zwrócił na sieć katolickich rządowych szkół elementarnych – na ich zróżnicowanie w poszczególnych obwodach (powiatach). Te same problemy dotyczą też struktury społeczności uczniowskiej oraz zróżnicowania kadry nauczycielskiej ze względu na pochodzenie społeczne, wykształcenie i wynagrodzenie.

W swoich badaniach autor uwzględnił również szkoły rzemieślniczo-niedzielne. Józef Barański omówił kontrowersje związane z organizacją rządowych szkół żydowskich. Badaniami objął też szkolnictwo ewangelickie. Wiele miejsca poświęcił prywatnym placówkom oświatowym oraz nauczaniu domowemu.

Autor recenzowanej książki interesująco przedstawił ewolucję szkolnictwa elementarnego – mechanizmy prowadzące do jego ożywionego rozwoju, ale też w pewnych okresach i do regresu. Trafnie ukazał politykę oświatową caratu w Królestwie Polskim, ukierunkowaną na stopniową rusyfikację i unifikację, mającą na celu zrównanie pod względem poziomu polskich placówek oświatowych ze szkołami w Cesarstwie Rosyjskim. Polityka ta, zwłaszcza w okresie rządów carów Mikołaja I i Aleksandra II kładła się cieniem na rozwoju szkół elementarnych opisywanego regionu.

Autor – uwzględniając złożoność uwarunkowań politycznych, społeczno-ekonomicznych i narodowościowo-wyznaniowych – dokonał bilansu szkolnictwa elementarnego badanego regionu w pierwszej fazie okresu porozbiorowego. W świetle jego badań bilans ten okazał się dodatni.

Reasumując, pragnę stwierdzić, że recenzowana publikacja książkowa pt. *Szkolnictwo elementarne na Mazowszu Północnym w latach 1815–1864* ma charakter nowatorski. Autor oparł ją na bogatych i różnorodnych źródłach archiwalnych, które w tym kontekście nie były dotychczas przedmiotem badań. Praca napisana została w sposób metodologicznie poprawny.

Obraz szkolnictwa elementarnego na Mazowszu Północnym ukazany został w pracy nie tylko w kontekście wielu złożonych uwarunkowań politycznych, społeczno-gospodarczych i narodowościowo-wyznaniowych, ale także porównano go z oświatą tegoż szczebla, funkcjonującą w innych regionach Królestwa Polskiego. W polskiej historiografii jest to pierwsze tak obszerne studium o szkolnictwie elementarnym na Mazowszu Północnym w latach 1815–1864.

Dobrze się stało, że trudu wydania druku niniejszej książki podjęła się Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, uczelnia od lat prowadząca badania nad dziejami mazowieckiego regionu.